

Afscheidswwoorden bij het overlijden van professor emeritus doctor Hugo Van den Enden
vice voorzitter Recht op Waardig Sterven

[Etienne Vermeersch](#) - [Wim Distelmans](#) - [zijn zoon Herwig](#) - [Léon Favys](#) - [Johan Braeckman](#)

afscheidswwoorden van Etienne Vermeersch

Bij de uitvaart van Simone de betreurde vrouw van Hugo, had hij mij gevraagd een tekst voor te lezen die hijzelf geschreven had; ik heb daar een paar details aan toegevoegd zonder hem ontrouw te zijn, en hij apprecieerde dat.

Voor hetgeen ik vandaag om hem te gedenken moet zeggen, sta ik er alleen voor, maar ik denk dat het mijn opgave is hier getuigenis af te leggen van wie hij geweest is en om hem trouw te blijven zal ik hem ook zoveel mogelijk zelf aan het woord laten.

Hugo Van den Enden is geboren in Antwerpen op 27 juni 1938, hij volgde de humaniora (Grieks-Latijnse) bij de Jezuïeten in het Xaveriuscollege (Borgerhout) en studeerde daarna Germaanse filologie en Wijsbegeerte aan de Gentse Universiteit. Zijn eerste leermeester was professor Uyttersprot, die hij erg waardeerde - en die waardering was wederzijds -. Daarna was de confrontatie met de professoren Apostel en Kruithof voor zijn verdere ontwikkeling beslissend.

Als tiener en als jonge student, ging zijn belangstelling overwegend uit naar de literatuur, vooral de Duitse, en naar de muziek van Wagner. Zowel het muzikale als het muziektheoretische werk van die componist kende hij reeds in de humaniora door en door. Hij was al vroeg ongelovig geworden en zijn wereldbeschouwing als eerstejaarsstudent was sterk door Goethe bepaald en, onder de hedendaagse essayisten, door de gebroeders Jünger, vooral Friedrich Georg, over wie hij een voortreffelijke licentieverhandeling zou schrijven.

Het is niet onbelangrijk daarop te wijzen omdat zijn latere ontwikkeling naar een eerder neopositivistische visie op wetenschap en wijsbegeerte helemaal niet geduid kan worden als een gebrek aan vertrouwdheid met de artistieke en geesteswetenschappelijke tradities. Wel integendeel.

Ik heb Hugo leren kennen in het academiejaar 59-60; we volgden toen de eerste kandidatuur Wijsbegeerte, maar ikzelf voltooide daarnaast ook mijn licentie Klassieke Filologie en hij zat in de eerste licentie Germaanse.

Het eerste jaar dat ik samen met deze briljante student heb meegemaakt, was een van de belangrijkste van mijn leven en we hebben er beiden een levensbeschouwelijke ommekeer meegemaakt. te maken. We hadden toen bij Leo Apostel en Jaap Kruithof seminars over kennisleer, antropologie en ethiek. Die twee jonge professoren stimuleerden ons om bijna wekelijks 'papers' te schrijven waarin wij een standpunt moesten formuleren over de meest uiteenlopende onderwerpen. Ik probeerde de problemen te benaderen vanuit een toen nog gelovige achtergrond; maar dat lukte niet en hij poogde het vanuit zijn Goethiaanse Weltanschauung. Hij deed dat met een verbluffend talent, maar ook hij kwam tot de bevinding dat een strenge argumentatie zo niet mogelijk was. En zo groeiden wij in een vinnige maar vriendschappelijke confrontatie meer en meer naar elkaar toe via een analytische en neopositivistisch getinte wijze van denken. Tegen het einde van dat jaar hadden wij onze eigen wijsgerige persoonlijkheid ontwikkeld - ik was intussen ook ongelovig

geworden - maar tevens hadden we een terrein gevonden waarop we elkaar voor de rest van ons leven konden stimuleren en waarderen. Ik ben daar nog altijd heel dankbaar voor.

Na zijn licentie Germaanse werd hij voor enige tijd leraar: hij moest immers vrouw en kinderen onderhouden en er was nog geen assistenplaats vrij. Toch bleef hij zich als filosoof ontwikkelen en hij interesseerde zich voor de ethisch-politieke kwesties die toen aan de orde waren. Kruithof en Van Ussel, die de discussies over jeugdseksualiteit en contraceptie gelanceerd hadden, vonden in hem een actieve bondgenoot, maar al snel verplaatste hij het debat naar een terrein waar ze hem slechts schoorvoetend konden volgen.

Zijn eerste, blijvende, verdienste voor de ethische ontvoogding in ons land, was immers zijn inzet voor de abortuswet. In talloze lezingen en artikels over dit onderwerp maakte hij brandhout van de argumenten van de tegenstanders en dat leidde in 1971 tot het boek “Abortus, pro en contra” (Wereldvenster), dat ook in Nederland veel succes kende.

Maar lang voor de abortuswetgeving in België uiteindelijk tot stand kwam (1990), had Hugo zich reeds volop in een nieuwe strijd geëngageerd. In 1983 werd de “Vereniging voor het Recht op Waardig Sterven” gesticht, waarvan hij jarenlang de actieve ondervoorzitter zou zijn. Ook hierover gaf hij talloze lezingen en publiceerde hij een artikels, in binnen- en buitenland. Zo ontstond in 1995 “Ons levenseinde humaniseren. Over waardig sterven en euthanasie” (VUB Press). De Belgische euthanasiewet trad in werking op 23 september 2002 en als reactie daarop bracht hij een herziene uitgave van dit boek in 2004.

Zowel de abortuswet als de euthanasiewet beantwoordden niet volledig aan het ideaal dat Hugo voor ogen had. Toch blijft het een feit dat hij de vreugde beleefd heeft de twee belangrijkste doelstellingen op het ethisch-politieke vlak waarvoor hij jarenlang heeft gestreden, in een grote mate te zien realiseren. In beide gevallen, zowel wat betreft de euthanasie- als de abortuswet, mocht hij zonder aarzelen het woord van Goethe (1792) op zichzelf toepassen: “*wir sind dabei gewesen*”.

Maar niet alleen op het vlak van de actie heeft hij zijn verdiensten gehad. Naar aanleiding van zijn emeritaat hadden we in 2003 de gelegenheid een aantal van zijn publicaties te bundelen: “Op het scherp van de rede. 40 jaar kritisch denken.” (Garant). Naast de teksten voor een breder publiek vindt men hier enkele strikt wetenschappelijke bijdragen tot de ethiek en de wijsbegeerte, die getuigen van de scherpzinnigheid van zijn analytisch denken. Naast zijn magistrale tekst over de vrije wil hoef ik slechts één ander voorbeeld te noemen: zijn analyse van de wetenschapskritiek van de *Frankfurter Schule* is niet alleen voor deze stroming relevant: een groot deel van het ‘postmodernistisch’ denken kan men met vergelijkbare argumenten ontkrachten;

En ten slotte is er zijn activiteit als professor. Honderden studenten hebben hem meegemaakt als een briljante lesgever en door zijn bijdrage tot de vorming van de leraars Moraal moet, indirect, zijn invloed op talloze jongeren aanzienlijk zijn geweest. Vooraleer ik hemzelf nog een paar keer aan het woord laat, wens ik een belangrijk aspect van zijn levensvisie, zijn onwrikbare vrijzinnige overtuiging via een ander citaat illustreren, zij het dan een citaat uit de Bijbel.

Naast deze diepe overtuiging van de eindigheid van ons persoonlijk bestaan, de afwezigheid van een transcendente god en het besef dat we zelf van ons leven iets moois moeten maken,

was er ook een drang om als mens en als filosoof iets te betekenen voor de medemens en de maatschappij.

Ik citeer hem:

“Ik denk dat wij wijsbegeerte wilden bedrijven niet in een ivoren toren, niet puur academisch, met abstracte spelletjes, maar dat wij steeds de wijsgerige reflectie wilden vertalen naar actuele relevante maatschappelijke vraagstukken. Een tweede aspect is dat wij kritische, en uiteraard ook vrijzinnige, rationalisten zijn. Dat wij, in ons onderwijs en publicaties, een voorbeeld willen geven aan onze studenten en aan ons publiek, van hoe men door gebruik te maken van de rede, en uitsluitend van de rede, aan kritische analyse van vraagstukken kan doen. En dat zit helemaal haaks op de evolutie die ik zeer betreur en die nu eigen is aan deze universiteit, dat men mensen pousseert om enkel nog specialistische artikels in internationale vaktijdschriften te publiceren... Dat leidt ertoe dat we specialisten krijgen en geen intellectuelen. Een intellectueel is voor mij iemand die op kritisch rationele basis, maatschappelijk relevante en actuele vraagstukken benadert en die een rol te vervullen heeft van maatschappelijke dienstverlening.” einde citaat.

Ik weet dat dit voor sommigen hard kan klinken maar ik weet ook dat hij het zou geapprecieerd hebben dat ik hem hier die laatste kans geef om die inzichten te verwoorden.

En ik wil nog een stap verder gaan. Zij die het van meer nabij hebben meegemaakt, weten dat de wijze waarop hij naar zijn dood gegaan is, niet strookte met datgene waarvoor hij zo lang gestreden heeft. Daarom dit laatste citaat van hem, zo toepasselijk op zijn eigen sterven.

“De stervende is in onze samenleving in steeds toenemende

mate noch eigenaar noch regisseur van

zijn stervensproces. Hij verzeilt veelal, gewild of

ongewild, in medische en paramedische handen

en systemen. Over hem wordt niet meer als over

een subject maar als over een medisch object

gesproken. Hij leeft zijn levenseinde niet. Het

wordt geleefd. Het levenseinde wordt ‘ontwaardigd’

ondergaan.

De stervende wordt in menselijke

zelfvervreemding geduwd en tot passieve en ‘ontpersoonlijkte’

toeschouwer van zijn eigen levenseinde

gemaakt, als was het dat van een vreemde.

Laat ons toe het in harde bewoordingen scherp te stellen, omdat zachte verpakkingen ons blind houden voor de bittere realiteit: het wordt de hoogste tijd dat wij er ons helder bewust van worden dat die subjectiviteitsberoving een geïnstitutionaliseerde maatschappelijke aanslag is op de mens als autonoom persoon.”

einde citaat

Velen onder ons weten het. Tengevolge van zware gezondheids-problemen en later, het verlies van Simone, had hij de laatste jaren heel wat van zijn veerkracht en dynamiek verloren, maar wat hij daarvoor realiseerde heeft ertoe bijgedragen het lijden en de wanhoop van veel mensen te verzachten en deze verdienste is een “ktèma eis aiei” een “verworvenheid voor altijd”.

Zonder aanmatigend te willen zijn hoop ik nog eens in zijn naam te kunnen spreken bij het bedanken van een aantal mensen.

Een dankwoord voor de mensen van de *Vereniging voor hetRecht op Waardig Sterven* bij wie hij zich zo goed thuis voelde en die hem gesteund hebben in een belangrijke zingeving voor zijn leven.

Hij zou zeker ook willen dat ik die enkele mensen van de vakgroep en daarrond bedank die hem tot het einde hun genegenheid hebben betuigd.

En natuurlijk zou zijn laatste dankwoord naar zijn kinderen en kleinkinderen gaan die zoveel warmte in zijn leven gebracht hebben.

En, Herwig, heel in het bijzonder bedankt.

Hij wou een filosoof zijn met een streng wetenschappelijke aanpak, die de benaderingswijze van het neopositivisme heel nabij was; maar de vervreemding van een denken dat vooral op zichzelf gericht is heeft hem nooit bekoord. Zoals ‘de kleine Johannes’ wou hij “den killen nachtwind tegemoet (gaan), den zwaren weg naar de groote, duistere stad, waar de menschheid was en haar weedom.”

Zo zag hij zijn opgave als filosoof; maar -ik merkte het reeds op - zijn ethiek was niet eenzijdig gericht: als mens wou hij ook met volle teugen van het leven genieten. Een volmaakt evenwicht tussen deze twee strevingen tot stand brengen is allicht voor niemand weggelegd. Maar hij heeft wel zijn best gedaan.

Dank je, Hugo, je hebt je rust verdiend.

*Über allen Gipfeln
Ist Ruh.
In allen Wipfeln
Spürest du
Kaum einen Hauch;
Die Vögelein schweigen im Walde!
Warte nur, balde
Ruhest du auch.*

(Goethe)

Etienne Vermeersch

hoogleraar emeritus

Universiteit Gent

afscheidsworden van Wim Distelmans

Geachte aanwezigen,

Nauwelijks meer dan 3 jaar geleden, 15 november 2003 om precies te zijn, had ik de eer te mogen participeren in de laudatie van prof dr Hugo Van den Enden naar aanleiding van zijn emeritaat. Vandaag staan we hier weer opnieuw samen om definitief afscheid van hem te nemen.

Niet de dood behoort tot het leven, zoals hij steeds zegde, maar het sterven, het proces van het doodgaan. Juist hiervan hebben de meeste onder ons de grootste angst, zowel de vrijzinnigen als deze gelovigen die overtuigd zijn van een leven na de dood.

Als vrijzinnig humanist dacht Hugo na over de dingen des levens, inclusief het sterven dus. In tegenstelling hiermee was nadenken over de dood volgens hem louter speculatief, wars van bewijsbare gegevens en dus puur tijdverlies. En hij ergerde zich mateloos aan iedereen die hem hierin dogmatische ideeën wilde opdringen.

Het stervensproces van Hugo zelf was, zoals bij de meeste westerlingen, medisch begeleid. Beïnvloed door medische spijstechnologie ontworpen om aan acute situaties het hoofd te bieden en de ernstig zieke of verongelukte tot een voor hem aanvaardbaar leefbaar niveau terug te brengen. Althans dat is toch het opzet. Maar onaangepast gebruik van medische technologie leidt nog al te vaak tot zinloos medisch handelen, tot zogeheten therapeutische hardnekkigheid. Terecht heeft Hugo daar ook continu voor gewaarschuwd. Ook in zijn persoonlijk sterven dreigde de aandacht voor deze zogenaamde onfeilbare technologie af en toe de overhand te krijgen.

Ik ben er echter van overtuigd dat, algemeen gesproken, Hugo gestorven is op de manier die hij steeds bepleitte: eerst trachten een voor hém nog aanvaardbaar levensniveau te bereiken, en wanneer het in de loop van het proces duidelijk wordt dat dit niet meer realistisch is, overgaan tot maximale comforttherapie, tot de afbouw van alle zinloos geworden

technologische ondersteuning, en dit in nauw overleg met één van Hugo's goede advocaten namelijk zijn zoon Herwig.

Deze beslissingen bij het levenseinde, zeker wanneer de zieke zelf niet meer kan communiceren, zijn niet eenvoudig. Als eenvoudig practiserend arts weet ik uit ervaring hoe moeilijk het is om tot zo'n besluit, zo'n onherroepelijk besluit te komen. Ik heb me gelukkig nog nooit beklagd na het uitvoeren van een euthanasie. Maar ik heb me wel al diverse keren verweten, onzeker als ik was, dat ik het besluit niet een paar dagen eerder had genomen.

Het is echter achteraf altijd gemakkelijker te stellen dat het stervensproces wat korter of zelfs wat langer had mogen duren.

De echte drama's ontstaan echter wanneer een bepaalde besluitvorming onbespreekbaar is, wanneer in de loop van het proces geen evolutie van de geesten bestaat en de patiënt of zijn familie op geen enkel ogenblik gehoord worden.

Mensen die nadenken over ethische vraagstukken beseffen maar al te goed hoezeer Hugo's persoon onmisbaar is geweest in het zoeken naar oplossingen voor dwingende maatschappelijke vraagstukken én hoezeer hij zijn gedachtengoed gedurende diverse decennia kritisch én consequent heeft opgebouwd. Hij had een hekel aan theoretische ethische beschouwingen die niet in het werkveld konden getoetst en verfijnd worden. Je kon hem zeker niet betichten van een wereldvreemde, geïsoleerde 'ivoren toren' geleerde. Dat is ook de reden dat hij vanaf het begin uiterst actief was in de vereniging Recht op Waardig Sterven, opgericht in 1983 door Léon Favys, en die nu meer dan 5000 leden kent. En zijn recent engagement in het LEIF project waarbij hij tientallen LEIFartsen heeft geïntroduceerd in de moeilijke ethische beslissingen bij het levenseinde.

Hugo Van den Endens invloed, en dit zowel voor als achter de coulissen, op de maatschappelijke erkenning van een waardig zelfgekozen levenseinde in België is nauwelijks te overschatten.

Vooreerst betekende hij een enorme steun voor de zorgverleners door zijn luciede, begrijpbare ideeën en zijn waardevol en praktisch toepasbaar denkwerk rond waardig sterven.

In 1995, schreef hij in zijn bekende glasheldere en verstaanbare stijl het boek 'Ons Levenseinde Humaniseren'. Zoals hijzelf in zijn voorwoord aanhaalt was het zodanig geschreven om zowel het ruime intellectuele publiek als de insiders te bereiken. Hij is daar zonder meer perfect in geslaagd en wat mij betreft zou dit standaardwerk over een waardig levenseinde, dat in 2004 een herziene uitgave kende, verplichte lectuur moeten zijn voor alle toekomstige zorgverleners. Immers over het frequentste en obligate gezondheidsprobleem, namelijk het sterven, wordt nog altijd nauwelijks een woord besteed aan de medische faculteiten en hogescholen. Ik heb het boek niet alleen in één ruk verslonden, maar nadien nog talloze keren angstvallig geraadpleegd vooraleer me naar een publiek debat te begeven. Mee dankzij zijn deelname aan het publieke debat tesamen met de andere vertegenwoordigers van de bioethische school van Gent, hier bijna allemaal aanwezig, kregen we in 2002 nauwelijks enkele maanden na Nederland een degelijke wet inzake euthanasie, een wet inzake palliatieve zorg en een wet over patiëntenrechten.

Hugo zei inderdaad zijn mening. Zonder franjes en in een verstaanbare taal. Maar hij deed het niet met de bedoeling te kwetsen. Het was in tegendeel het eindresultaat van een

weloverwogen logisch opgebouwde gedachtengang. Hij respecteerte hierbij uiteraard andermans mening en adapeerde zijn visie zeker indien de andere voldoende kon tegenargumen-teren. Maar dat was nu net het punt. Door zijn uitermate scherp verstand waren valabele tegenstanders én zelfs medestanders nooit echt overvloedig voorhanden.

Deze openheid van geest, de bereidheid om op argumentatie in te gaan verwachtte hij echter ook van de anderen. Dit was echter in de praktijk niet altijd evident. Een meningsverschil eerlijk uitpraten is geen probleem. Maar dikwijls worden pseudo-argumenten aangevoerd, bepaald door een verborgen agenda, rigied opgelegd door een ingewortelde ideologie. Zoals hij het zelf al meermaals verwoord heeft: ‘Zij luisteren niet, zijn zelfs niet bereid mijn standpunt te aanhoren omdat ze principieel tegen euthanasie zijn; het is pure kwaadwilligheid’. Dit gevecht achter een gesloten vizier stoorde hem uitermate en blijkbaar is dat in de loop van deze ideologisch gekleurde debatten er niet beter op geworden. Ik moet bekennen dat ik hem daarin meer en meer begreep. Geduld is een mooie zaak, maar op het einde kan er metaalmoeheid optreden.

Hij werd het terecht beu om alsmaar opnieuw te moeten uitleggen dat wanneer hij opkomt voor het ultieme mensenrecht, namelijk het tijdstip van een mild afscheid zélf te mogen bepalen, euthanasie dus, dit niet wil zeggen dat hij tegen stervensbegeleiding of palliatieve zorg zou zijn. Het éne wat Hugo altijd heeft verworpen is de verplichte palliatieve zorgverlening vóóraler men om euthanasie mag verzoeken. Maar ook de pers blijft deze mediagenieke polarisatie koesteren: ofwel is men voor euthanasie en dus tegen palliatieve zorg, ofwel is men voor palliatieve zorg en dus tegen euthanasie.

Ten slotte herhaalde Hugo steeds dat er buiten palliatieve zorg en euthanasie nog wel meer zeer belangrijke beslissingen rond het levenseinde bestaan waarover nog geen enkel degelijk maatschappelijk debat werd gevoerd.

Hugo’s visie op de manier van omgaan met het levenseinde is inderdaad nooit veranderd in de loop der jaren, in tegenstelling tot vroegere opposenten die blijkbaar zeer vlot in staat blijken om hun ethische reflecties aan te passen aan de veranderde wettelijke context. Men kan het natuurlijk alleen maar toejuichen dat de euthanasiewet het ethisch denken bij velen heeft doen evolueren. Maar het is tevens begrijpelijk dat bij rechtlijnige denkers zoals Hugo deze ommekeer op zijn minst amusant maar ook met enige argwaan bekeken werd. Het is inderdaad moeilijk te verteren dat dezelfde zorgverleners die vroeger beweerden nooit een vraag naar euthanasie gehoord te hebben nu opeens luidkeels roepen dat ze overstelpt worden met vragen naar levensbeëindiging. Erger nog, ze vragen met klem supplementaire (financiële) ondersteuning om hiermee te kunnen omgaan.

In heel de wirwar van ethisch-ideologische tegenstrijdigheden hebben we nood aan duidelijke stellingen. Aan mensen zoals Hugo, die, zoals hijzelf al herhaaldelijk heeft gezegd, ‘bewust duidelijke en forse standpunten innemen en verdedigen én tegelijk intellectueel eerlijk blijven. Wat per definitie leidt tot een strakke en een vaak eenzijdig beschouwde profilering’. Opzettelijk zelfs, omdat, en ik citeer Hugo nogmaals: ‘lauwe-tot-koude soep alle geur en smaak ontbeert waardoor alle kruidige elementen verloren gaan. Met het oog op een vruchtbaar aanscherpende *clash of ideas* is dat niet wenselijk, want een doezelige geest denkt niet’.

In de naweeën van de kersverse euthanasiewet hebben we meer dan ooit nood aan zulke rechtlijnige denkers. Denkers die zich niet laten afleiden door sociale druk of andere invloeden en daarom het maatschappelijk debat blijven voeden.

Hugo, wij hebben allen lang, maar toch nog véél te kort, van jouw scherpe inzichten mogen genieten.

Het is een privilege je gekend te hebben.

Hugo, heel hartelijk bedankt voor alles wat geweest is.

Wim Distelmans

27 januari 2007

Afscheidsrede Hugo (door zijn zoon Herwig)

Het is nu 5 jaar geleden, Dames en Heren, dat ik mij hier op deze plaats bevond, aan dit spreekgestoelte, om een afscheidsrede te houden voor Simone, overleden kort voor kerstdag 2001.

Met pijn in het hart sta ik hier momenteel opnieuw, ditmaal om, net zoals bij Simone veel te vroeg, definitief vaarwel te zeggen aan Hugo.

Het wegvallen van Simone was voor Hugo een onwaarschijnlijk zware klap. Een slag die hij eigenlijk nooit te boven kwam. Hij kon het verlies van zijn echtgenote niet echt verwerken, hij was er namelijk altijd van uit gegaan dat hij als eerste zou komen te overlijden. Lang heeft hij toen met mij nagepraat over de afscheidsplechtigheid, die hem ten zeerste ontroerde.

Enkele maanden nadien gaf Hugo zijn visie rond vrijzinnige plechtigheden tijdens een interview verschenen in “Antenne”, het kwartaalblad van de Unie van Vrijzinnige Verenigingen.

Duidelijk nog geëmotioneerd maar tegelijkertijd met zijn scherpe intellectuele capaciteiten en zijn kritische blik op de maatschappij had hij het ondermeer over de noodzaak tot individualiseren van zulk soort plechtigheden , m.a.w. geen ritueel groepsgebeuren waarin het individu niet meer echt centraal staat, dat stereotiep is en waar mensen grotendeels op afkomen omdat zij zich sociaal verplicht voelen. Wij herdenken dus vandaag niet omdat wij moeten herdenken, neen, we herdenken vandaag Hugo zoals hij was, voor de waarden waarvoor hij stond en zoals we hem kenden.

Hij was de laatste jaren eenzaam. Enerzijds vanwege zijn status als weduwnaar, anderzijds omdat hij zijn vertrouwde plek op de Blandijnberg kwijt was. Het was dikwijls een opluchting voor hem als 's avonds de telefoon rinkelde ten teken dat het avondeten klaar was, nadien gingen we een koffie drinken in het dorp en kon hij zijn ding van die dag kwijt.

Toch prees hij zich gelukkig dat hij op mij kon steunen voor het oplossen van de dagelijkse praktische problemen.

Hugo had daar immers geen kaas van gegeten en de taak die vroeger door Simone werd waargenomen, nam ik nu voor mijn rekening. Ik moet toegeven dat hij mij daar dankbaar voor was.

Ter compensatie van die eenzaamheid en zijn op ruststelling begon Hugo intensief te reizen.

Hij was altijd al een reiziger geweest, maar verlegde de laatste jaren zijn horisonten. In Europa immers waren er nog weinig onontdekte gebieden. Van Gibraltar tot Noordkaap had Hugo het immers reeds in kaart gebracht.

Hij ontdekte nu Mexico, Belize, Guatemala, ging met de bus door Senegal en Gambia en voer de Nijl af in Egypte. De laatste tijd was er vooral de passie voor Azië. Hij reisde naar Sri Lanka en amper luttele tijd geleden toerde hij rond in Rajasthan om er de Indiase cultuur te ontdekken.

Het werd één van de beste reizen van Hugo, helaas ook zijn laatste.

Rusteloos als hij was vond hij wellicht nooit zijn bestemming. Tenzij dan de ultieme bestemming die ons uiteindelijk allemaal te wachten staat.

Het afscheid van Hugo viel zwaar.

De avond voor zijn fatale hospitalisatie hadden we nog een feestje voor mijn verjaardag. Er was niks aan de hand, Hugo voelde zich prima en genoot met volle teugen van de paella die ik had klaargemaakt.

's Morgens liep het mis, het was het laatste contact dat ik met hem had.

Nadien was er enkel de comateuze toestand, de beademing, de dagelijkse evaluatie van de artsen.

Het waren 17 lange en moeilijke dagen op de afdeling intensive care. Uiteraard voor hem maar ook voor zijn naaste omgeving en zijn vrienden.

Er is uit gebleken, dames en heren, dat Hugo zijn werk nog niet af is.

Ik doe daarom een oproep aan alle ethici en artsen, voornamelijk deze hier vandaag aanwezig om zijn pionierswerk verder te zetten en ervoor te zorgen dat het maatschappelijk debat rond euthanasie en een menswaardige, vrijwillige milde dood verder gezet wordt.

Het is de beste nalatenschap die wij Hugo kunnen toewensen.

In de nacht van maandag op dinsdag om 00.06 overleed mijn vader aan een hartstilstand.

Het weekte gemengde gevoelens los.

Eenzijdig de intense pijn een dierbare te verliezen en het besef nooit meer met hem te kunnen praten, anderzijds een licht gevoel van opluchting omdat het onuitzichtloos lijden voorbij was.

Wij moeten Hugo nu zijn rust gunnen, en op een serene wijze afscheid van hem nemen maar hem in onze gedachten nooit loslaten.

Ik wens, alvorens ik afsluit met een gedicht ter nagedachtenis van Hugo, nog een aantal mensen te bedanken voor hun betrokkenheid in het stervensproces van Hugo en hun medeleven dat zij betuigden, ook naar mij toe.

In de eerste plaats de Professoren E. Vermeersch, Wim Distelmans en Johan Braeckman. Verder een uitzonderlijk woord van dank voor Mar en Herman Dangez, Lysette Vermeer, Huguette Braems, Luc Pauwels en Leon Favvyts van de vzw Recht op Waardig Sterven.

Ik zou nu willen eindigen met een gedicht van een onbekend auteur onder de titel “zoek niet naar mijn graf”

Zoek niet naar mijn graf
vraag me niet wie ik ben
en of jij mij gekend hebt.
De idealen die ik had
blijven ook zonder mij bestaan.
Ik ben dood, maar leef voort
in de idealen die ik had.
En de anderen die blijven strijden
zullen nieuwe rozen doen bloeien.
Wanneer je daarover spreekt, spreek je over mij.

Zoek niet naar mijn graf,
want dat zul je niet vinden.
Mijn handen zijn nu de handen
van anderen die strijden.
Mijn stem roept in andere stemmen,
mijn droom leeft voort bij anderen.
En weet dat ik pas sterf
als jullie de moed opgeven.
Want ieder die in de strijd valt,
leeft voort in zijn vrienden.

Dames en heren,

Alvorens wij overgaan tot de asverstrooiing nodig ik u uit samen met mij een laatste groet te brengen aan Hugo.

Aangezien hij een groot bewonderaar en kenner was van Richard Wagner zullen wij ons hierbij laten begeleiden door de prelude van Wagner's opera Lohengrin.

Léon Favvyts, RWS

WE LEVEN TE KORT EN STERVEN TE LANG

IN MEMORIAM: HUGO VAN DEN ENDEN

Op 6 november 1983 had ik voor het eerst contact met Hugo Van den Enden. Ik had zonet de vereniging Recht op Waardig Sterven opgericht en Hugo reageerde ogenblikkelijk:

“Ik ben reeds jaren bezig met de problematiek van euthanasie, stervensbegeleiding, stervenshulp, in het kader van mijn werkzaamheid op terreinen van toegepaste ethiek. Ik

doceer regelmatig over deze problematiek in de licentie 'Morele Begeleiding' en in de afdeling Wijsbegeerte - Moraalwetenschap aan de RUG en in de 'medische ethiek' voor het 3° doctoraat Geneeskunde aan de UIA. Ik heb op dit terrein gepubliceerd in tijdschriften, weekbladen, dagbladen; er interviews voor publicaties en verenigingen over gegeven; een aantal voordrachten erover gehouden; er in radio- en TV- programma's over gepraat, etc. Contact lijkt mij dus wenselijk, daar ik volledig achter de doelstellingen van de vereniging sta zoals die in de folder aangegeven worden. Vriendelijke groeten, Prof.dr. Hugo Van den Enden."

Dit was meteen het begin van een 23-jarige medewerking en vriendschap. Hugo werd vice-voorzitter van de vereniging (het voorzitterschap heeft hij nooit aanvaard). Gedurende al die tijd heeft hij onmenselijk veel gepubliceerd, gaande van de allereerste teksten over 'het ethisch beginsel van het menselijk zelfbeschikkingsrecht' tot, veel later, de 'vragen en antwoorden over de nieuwe Belgische wet', de 'leemten in de euthanasiewet', 'neen tegen een verplichte palliatieve filter in de euthanasieprocedure', 'euthanasie bij minderjarigen en dementerenden?', 'dreigt terminale sedatie in de plaats te komen van euthanasie?', en ook 'psychische alleenheid / existentiële eenzaamheid: recht op stervenshulp?'

In al zijn bijdragen aan het kwartaalblad, zijn aanwezigheid op de vergaderingen van de Raad van Bestuur, zijn onbezoldigde medewerking en inzet, zijn talrijke spreekbeurten, zijn constante aanwezigheid in de media - waar hij steeds verwees naar 'Recht op Waardig Sterven', stond Hugo vòòr euthanasie en tegen 'gecamoufleerde', 'verdoken', 'ontweken' of 'indirecte' interventies. Heel zijn leven vocht Hugo tegen een bepaalde artsen(h)orde en vòòr zelfbeschikking.

Sinds de dood van zijn beminde echtgenote reisde Hugo vaak naar het buitenland. Op de bestuursvergadering van 9 december toonde hij ons zijn foto's uit India. Op de bestuursvergadering van 20 januari moesten wij hem missen. Vanaf nu: definitief.

Bedankt, Hugo, voor WIE je was ...

Léon Favvyts, RWS.

Hugo Van den Enden (1938-2007)
door **Johan Braeckman**

Hugo Van den Ende stond bekend als een gedreven en buitengewoon begaafde lesgever.

Ethicus die geen blad voor de mond nam

Afgelopen dinsdag overleed in het Gentse universitaire ziekenhuis Hugo Van den Enden, een van de markantste ethici van de afgelopen veertig jaar. Publicaties van hem droegen bij aan de totstandkoming van de Belgische abortus- en euthanasiewetten.

door Johan Braeckman

Van den Enden studeerde eerst Germaanse filologie aan de Universiteit Gent. Hij hield er een

levenslange liefde voor de Duitse taal en cultuur aan over. In het bijzonder bewonderde hij Richard Wagner, over wiens oeuvre hij in de loop der jaren een grote expertise opbouwde. Tijdens zijn studie woonde hij ook de lessen bij van de toen nog jonge filosofen Leo Apostel en Jaap Kruithof. Vooral die laatste overtuigde hem ervan dat hij in de wieg was gelegd om ethicus te worden, eerder dan filoloog. Van den Enden behaalde zodoende ook een diploma wijsbegeerte en werd na een korte loopbaan als leraar zedenleer assistent van Kruithof. In 1972 werd hij doctor in de wijsbegeerte, met een studie over het werk van de jonge Karl Marx. In die periode stond hij al bekend als een buitengewoon begaafde lesgever. Duizenden studenten wijsbegeerte, moraalwetenschappen en andere studierichtingen raakten in de ban van zijn gedrevenheid, helderheid en intellectuele scherpte. De honderden voordrachten die hij gaf voor diverse sociaal-culturele organisaties en zijn aanwezigheid in de media zorgden voor zijn reputatie als kritische en geëngageerde intellectueel, die nooit een blad voor de mond nam.

In 1971 publiceerde hij *Abortus pro/contra*, waarin hij pleitte voor de legalisering van abortus. Gemotiveerd door diepe verontwaardiging over het lot en leed van ongewenst zwangere vrouwen, die in België aan hun lot werden overgelaten, bracht hij een glasheldere analyse van de argumenten voor en tegen abortus. Het boek droeg bij tot de totstandkoming van de Belgische abortuswet.

Hetzelfde geldt voor zijn boek *Ons levenseinde humaniseren* (1995, tweede editie 2004), waarin hij pleit voor een legalisering van euthanasie. Ook daaraan ligt oprechte verontwaardiging ten grondslag, met name over het gebrek aan respect voor het lijdende, stervende individu, wiens recht op zelfbeschikking niet wordt erkend. Van den Endens boek is wellicht het beste dat men in het Nederlands kan lezen over de ethische aspecten van het euthanasiedebat. Ook van dat werk kan men zonder overdrijven stellen dat het de wetgeving mee vormgaf.

Jarenlang was hij vicevoorzitter van de vereniging *Recht op Waardig Sterven*. Hij schreef vele bijdragen voor het ledenblad van de vereniging. De laatste jaren engageerde hij zich ook als bestuurslid van *De Maakbare Mens vzw*. Behalve ethische boeken en artikelen met een grote maatschappelijke relevantie schreef hij ook technische en gespecialiseerde stukken. Een aantal daarvan werd ter gelegenheid van zijn emeritaat gebundeld in het boek *Op het scherp van de rede* (2003).

De laatste jaren had hij moeite met het leven. Zijn hart wou niet meer mee, versleten als het was ten gevolge van ruim vijftig jaar ketteringroken. Toen zijn vrouw vijf jaar geleden overleed, dreigde hij in een existentiële leegte terecht te komen, een toestand waarover hij vaak doceerde, aan de hand van het werk van filosofen als Max Stirner en Albert Camus. Hij ontliep de leegte door op reis te gaan, onder meer naar Afrika en Azië. Maar het reisplezier dat hij in de jaren zeventig en tachtig had ervaren, toen hij zich vrijwel ieder weekend in een andere Europese stad bevond, kwam niet terug.

In die periode was hij ook bekend als verslaggever van motorcrosswedstrijden voor *De Morgen*. Met de dood van Hugo Van den Enden verliest Vlaanderen een van de markantste ethici van de afgelopen veertig jaar. Vandaag, zaterdag, wordt om 11.30 uur afscheid van hem genomen in crematorium Westlede, Lochristi.

Johan Braeckman is verbonden aan de vakgroep wijsbegeerte & moraalwetenschap van de Universiteit Gent.

Publicatiedatum : **2007-01-27**

Sectie : **Reporter**